

Морозова Л. І.

**НІМЕЦЬКОМОВНИЙ ЕПІСТОЛЯРІЙ ФЕЛІКСА МЕНДЕЛЬСОНА БАРТОЛЬДІ
ПЕРІОДУ ІТАЛІЙСЬКИХ ГАСТРОЛЕЙ 1830–1831 РОКІВ: ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Стаття присвячена вивченню німецькомовного епістолярію Фелікса Мендельсона Бартольді 1830–1831 рр., часів його італійських гастролей. З урахуванням визначальності концепції адресата листа як конститутивної ознаки цього жанру систематизуються наявні різновиди листів видатного німецького композитора.

Ключові слова: епістолярій, концепція адресата, родинне листування, фамільярно-ділове листування, «колективний адресат».

Морозова Л. И. Немецкоязычный эпистолярный Феликса Мендельсона Бартольди периода итальянских гастролей 1830–1831 годов: типологический аспект. – Статья.

Статья посвящена изучению немецкоязычного эпистолярия Феликса Мендельсона Бартольди 1830–1831 гг., периода его итальянских гастролей. Исходя из концепции адресата письма как конститутивного признака этого жанра, систематизируются типы писем выдающегося немецкого композитора.

Ключевые слова: эпистолярный, концепция адресата, семейная переписка, фамильярно-деловая переписка, «коллективный адресат».

Morozova L. I. Felix Mendelssohn Bartholdy's german letters collection of the Italian tour period (1830–1831): typological aspect. – Article.

The article deals with the investigation of Felix Mendelssohn Bartholdy's german letters of the Italian tour period (1830–1831). According to the addressability concept as the leading constitutive feature of the letter as a genre the existing types of a famous German composer's letters have been systematized.

Key words: letters collection, addressability concept, family correspondence, familiar and business correspondence, "collective addressee".

Одним із найвпливовіших німецьких композиторів і музичних виконавців I половини XIX ст. вважається Фелікс Мендельсон Бартольді, творчість якого цікавить насамперед музикознавців (М. Забара, І. Карачевцева, Н. Шепеленко та ін.). Однак поза увагою науковців залишається його епістолярна спадщина, що нараховує близько 5 000 його листів і 7 000 листів до нього. Робота над її 12-томним виданням розпочата у 2008 р. напередодні 200-річного ювілею композитора й супроводжувалася низкою публікацій у німецьких засобах масової інформації [4–6; 8].

У сучасній українській філології відсутні роботи, присвячені комплексному вивченню листів видатного німецького композитора-романтика, тож стаття має на меті систематизувати листи Фелікса Мендельсона Бартольді періоду італійських гастролей 1830–1831 рр., виходячи з концепції адресованості як провідної конститутивної ознаки листа як жанру. Відповідно до цього, вбачаємо завдання у вивченні історії стосунків між Феліксом Мендельсоном Бартольді та його кореспондентами, у встановленні їх впливу на тематику і стиль їхнього листування. За матеріал дослідження правлять 33 листи видатного німецького композитора від 10 жовтня 1830 р. до 24 липня 1831 р., серед їх адресатів – родина Мендельсонів, його батько й мати, сестри Фані та Ребекка, його вчитель музики – професор Карл Фрідріх Цельтер, пані Перейра, музиканти Хайнріх Берманн, Едуард Деврієнт. Ці послання оприлюднені в проекті «Гутенберг» інтернет-видання журналу «Шпігель» [7].

Вихідною тезою наших спостережень є трактування листа як жанру з притаманними йому

конститутивними ознаками (концепція адресата, предметно-тематичний зміст, суб'єктивно-авторська модальність) [1] і жанровими домінантами (особистісний збіг адресата висловлення з тим, кому воно відповідає, дейктична проекція, чітка структурованість) [3].

О. Братаніч указала на різні види виявів адресатії листа, залежно від того, спирається автор листа на соціальні чи особистісні характеристики свого адресата [2, с. 13], що дає підстави розмежувати приватні листи, зокрема лист до члена родини та лист до друга, й офіційні кореспонденції, зокрема офіційно-діловий лист і фамільярно-діловий лист.

Результати проведеного нами аналізу типів листів Фелікса Мендельсона Бартольді 1830–1831 рр. за концепцією адресата листа подано в таблиці «Типологія листів Фелікса Мендельсона Бартольді часів італійських гастролей 1830–1831 рр. за концепцією адресата листа» (див. таблицю 1).

Проаналізовані нами кореспонденції Фелікса Мендельсона Бартольді засвідчують, що домінуювальним типом його тогочасного листування було родинне листування, адже основними адресатами його кореспонденцій виступили родина Мендельсонів та окремі її члени (27 листів, що становить 82% від загальної кількості листів). Композитор надає перевагу саме такому типу листування, оскільки, крім іншого, уникає цензури, адже саме в листах до членів родини, до того ж у випадку родини Мендельсонів людей зі спільними духовними запитамі, інтересами й уподобаннями, можна детально та щиро описати власні враження від гастролей, від країни та її людей, розраховуючи

на розуміння з боку адресата листа. Тому в такому разі мова йде про суттєве розширення тематики листування за умови збереження відвертості як складника суб'єктивно-авторської модальності.

Родинне листування має досить регулярний характер: у середньому кореспонденції надсилаються композитором раз на два тижні, що загалом відповідає строкам доставки тогочасної пошти з урахуванням отримання листа-відповіді на попереднє послання.

Провідною жанровою модифікацією родинного листування Фелікса Мендельсона Бартольдї вказаного періоду є лист до члена родини, що розуміється ним як так званий «колективний адресат», тобто родина Мендельсонів загалом (18 із 27 листів, 67%), хоча в листі від 17 січня 1831 р. є рядки, звернені особисто до матері, а в листі від 20 квітня 1831 р. є рядки, безпосередньо адресовані батьку.

Типовим прикладом такого «колективно-родинного листування» є лист Фелікса Мендельсона Бартольдї від 28 грудня 1830 р., де основна увага сконцентрована на деталізованому описі Риму в дощову погоду, що викликає в автора листа різко негативну реакцію: *“Rom im Regenwetter ist das Fatalste, Unbehaglichste was es geben kann. Wir haben nun seit mehreren Tagen fortwährend Sturm, Kälte, und Ströme vom Himmel...”*. «Рим у дощову погоду – це найбільш фатальне, жахливе, що тільки може бути. Уже упродовж декількох днів у нас безупинно дме вітер, дощить і холодно...» (переклад тут і далі наш – Л. М.) [7].

Його невдоволення викликають і побутові незручності, спричинені дощами, – неможливість за-

чиняти вікна, протяг із дверей, холодна підлога, чад від каміну в житловій кімнаті: *“Schutz giebt es nirgend; in meinem Zimmer, das sonst eines der behaglichsten ist, läuft das Wasser reichlich durch die Fenster, die nun einmal nicht schlieBen; der Wind pfeift durch die Thüren, die nun einmal nicht zugehen; der steinerne Fußboden kühlt trotz aller doppelten Decken, und von dem Kaminfeuer wird der Rauch in die Stube getrieben, da das Feuer nicht brennen will”*. «Прихистку від цього немає ніде; у моїй кімнаті, яка до цього була однією з найкомфортніших, вода тече з вікон, які просто не зачиняються; вітер свистить крізь двері, які нині також не зачиняються; кам'яна підлога холодна, попри подвійні килими, а з каміну в кімнату чадить, оскільки вогонь не може палати» [7].

Але ще гірша, за його спостереженнями, ситуація на вулицях міста, де через спричинену дощами повинь на Тибрі вода затоплює все, а тротуарів немає: *“... erhöhte Fußsteige, oder Trottoirs nirgend; von der spanischen Treppe fluthet's, wie von der großen Wasserkunst in Wilhelmshöhe; die Tiber ist ausgetreten und überschwemmt die nächsten Straßen”*. «... бордюрів або тротуарів немає ніде, з Іспанських сходів вода летиться суцільним потоком наче з фонтану на Вільгельмсхейде, Тібр вийшов із берегів і затоплює найближчі вулиці» [7].

За спостереженнями композитора, будинки в Римі не мають водостічних труб, а їх дахи – різної довжини та різного куту нахилу, тож вода стікає з обох сторін будинків і затоплює вулиці: *“Die Häuser haben keine Dachrinne, sondern die verlängerten Dächer gehen abschüssig herab, sind aber von verschiedener*

Таблиця 1

**Типологія листів Фелікса Мендельсона Бартольдї
часів італійських гастролей 1830–1831рр. за концепцією адресата листа**

Родинне листування			
Листи до родини Мендельсонів			
10 жовтня 1830 23–30 жовтня 1830 2 листопада 1830 8–9 листопада 1830 30 листопада 1830 7 грудня 1830	20–21 грудня 1830 28 грудня 1830 17 січня 1831 1 лютого 1831 8 лютого 1831 15 березня 1831	29 березня 1831 4 квітня 1831 20 квітня 1831 27 квітня 1831 17 травня 1831 14 липня 1831	
Лист до батька 10–11 грудня 1830	Листи до батьків 6 червня 1831	Листи до сестри Ребекки 13 квітня 1831	
Листи до сестри Фані 16 листопада 1830 22 лютого 1831 1 березня 1831	Листи до сестер 22–23 листопада 1830 28 травня 1831 25–26 червня 1831		
Фамільярно-ділове листування			
Листи до пані Перейра	Листи до Едуарда Деврієнта	Листи до Карла Цельтера	Листи до Хайнріха Бермана
липень 1831	15 липня 1831	16 жовтня 1830	14 лютого 1831
	24 липня 1831	16 червня 1831	

Länge, und gießen von beiden Seiten der Straßen mit Wuth herunter". «Будинки не мають водостічних труб, подовжені дахи спадають круто донизу, вони мають різну довжину, тож вода з люттю летиться з обох боків вулиці» [7].

Першу частину цього листа Фелікс Мендельсон завершує варіативним повтором: *"Rom im Regenwetter ist unglaublich unbehaglich"*. «Рим у дощову погоду надзвичайно жахливий» [7], що посилює емоційний вплив на читача.

У другій частині листа його автор повідомляє про ненадходження кореспонденцій, написаних ним раніше, причиною цього є наявність у його листах музичних нотних записів, які прийняли на пошті за секретні коди: *"Man versicherte mir hier allgemein, der Grund sei, weil man eine geheime Chiffercorrespondenz in den Noten vermuthete"*. «Усі тут мене запевняють, причина в тому, що нотні записи прийняли за закодоване послання» [7]. Таке пояснення сприймається композитором як «жалюгідні дурущі» (*"jämmerliche Dummheit"*), він планує звернутися за допомогою до австрійського посла, хоча й не сподівається повернути свої листи: *"Ich werde mich hier beim Oesterreichischen Gesandten deshalb beklagen, es wird mir aber gar nichts helfen, und die Briefe, um die es mir sehr leid thut, sind verloren"*. «Тому я поскаржуся австрійському послу. Але це навряд чи допоможе, листи, про які я дуже жалкую, втрачені» [7].

Лист завершується традиційною епістолярною формулою прощання: *"Und so lebt mir wohl"*. «Тож, хай щастить» – й особистим підписом *"Felix"*. «Фелікс» [7].

Отже, цей лист знайомить нас з умовами життя композитора в Римі, водночас, що найцікавіше, відтворює його емоційно-психологічний стан, у якому панує незадоволення від побутових незручностей і роздратування через несподівані перешкоди в листуванні з близькими.

Структура цього листа відповідає тогочасним епістолярним нормам, у цитованій вище кореспонденції наявні типові епістолярні формули привітання та прощання, неофіційний підпис, основна частина листа, по суті, є розгорнутою відповіддю на типову епістолярну формулу «запитання про стан справ». Таке дотримання норм епістолярного етикету з боку автора листа свідчить про його освіченість і його поважне ставлення до свого адресата.

Стилістика вище процитованого листа характеризується широким використанням стильових засобів, а саме оцінних епітетів типу *"jämmerliche Dummheit"*, гіпербол, як-то: *"Rom im Regenwetter ist das Fatalste, Unbehaglichste was es geben kann"*, порівнянь, як, наприклад, *"von der spanischen Treppe fluthet's, wie von der großen Wasserkunst in Wilhelmshöhe"*, метафор, як-от: *"Die Häuser... gießen von beiden Seiten der Straßen mit Wuth*

herunter" тощо. Таке стильове розмаїття спричинене емоційністю висловлення як особливою рисою стилю розповіді німецького композитора, а щире виявлення почуттів, особливо негативних, можливе саме в листах до рідних із притаманною їм відсутністю соціальної дистанції.

У листуванні Фелікса Мендельсона Бартольді часів італійських гастролей 1830–1831 рр. наявне й фамільярно-ділове листування, адресатами в цьому випадку є його вчитель музики – професор Карл Фрідріх Цельтер (2 листи, 6% від загальної кількості листів), пані Перейра (1 лист, 3% від загальної кількості листів), музиканти Хайнріх Берманн (1 лист, 3% від загальної кількості листів) та Едуард Деврієнт (2 листи, 6% від загальної кількості листів). Дописувачів у такому випадку пов'язує музика як спільна сфера професійної діяльності і тривале особисте знайомство, приятні або дружні взаємини. Такі адресати цікаві насамперед як однодумці, з якими можна досить відверто говорити на «професійні теми», від них можна очікувати професійної поради або навіть конструктивної критики, спрямованої на вдосконалення таланту, що різнить їх від родичів, непрофесіоналів. Таке унікальне поєднання в концепції адресата листа професійних та особистих рис певним чином звужує обговорювану тематику, але зберігає відвертість у висловленні думок як складник авторської модальності.

Провідною жанровою модифікацією тут постає фамільярно-діловий лист, типовим прикладом якого є лист Фелікса Мендельсона Бартольді до його вчителя музики – професора Карла Фрідріха Цельтера від 16 жовтня 1830 р. За неформальним, але водночас офіційно забарвленим через згадку про різницю в соціальному становищі звертанням *"Lieber Herr Professor!"* – «Любий пане професоре!» слідує вибачення через нечасті послання та заклики до взаємного листування, навіть малозначущого:

"Hoffentlich haben Sie mir aber mein langes Stillschweigen nicht übelgenommen, und so darf ich wohl einmal ein Paar Worte von Ihnen erwarten, wenn sie auch weiter nichts enthalten, als daß Sie gesund und heiter sind". «Сподіваюся, що Ви не обралися на мою тривалу мовчанку, тож я можу очікувати від Вас пару слів про те, що Ви здорові й у доброму гуморі, навіть якщо Ви надалі нічого не отримаєте від мене» [7].

Причину такого нерегулярного листування автор пояснює швидким темпом свого життя в Мюнхені: *"Denn Ihnen von den Gesellschaften in München zu erzählen, deren ich jeden Abend einige besuchte, und wo ich so viel Clavier gespielt habe, wie noch nirgends, war darum nicht möglich, weil eben eine die andere drängte, und ich eigentlich niemals recht zur Besinnung gekommen bin"*. «У мене не було можливості розповісти Вам

про товариство в Мюнхені, яке я відвідую кожного вечора й де я так багато граю на піаніно, як ніде до цього, через те, що одне товариство так швидко змінювалося на інше, що я не встигав оговтатися» [7].

Не отримавши жодного листа від своїх близьких за чотири тижні, він сподівається на добрі й щирі слова підтримки від учителя, які він чув від нього від самого дитинства: "... so würden mich auch ein Paar Worte von Ihnen, so in der alten Weise an mich gerichtet, recht innerlich erfrischen und erfreuen, indem sie mir die Bberzeugung verschafften, daЯ Sie meiner noch immer so freundlich gedenken, wie Sie es seit meiner Kindheit gethan haben". «... тож пару слів від Вас у Вашій старій манері щиро порадували б і підбадьорили б мене, переконавши мене в тому, що Ви згадуєте про мене дружньо, як Ви робили це з мого дитинства» [7]. Ці слова є типовою епістолярною формулою «спонукання адресата до написання листа-відповіді».

Надалі таке специфічне поєднання особистих і професійних характеристик у концепції адресації листа суттєво розширює його тематику, зокрема Фелікс Мендельсон Бартольді описує своє потрясіння від картин Тиціана і Джорджоне, побачених під час подорожі до Венеції: "Es sind drei Bilder von Tizian: die Darstellung der Maria als Kind im Tempel; die Himmelfahrt der Maria, und die Grablegung Christi; dann ein Bild von Giorgione, ein Mädchen vorstellend, das die Cithar in der Hand, sich ganz in tiefe Gedanken verloren hat, und nun so ernst nachsinnend aus dem Bilde herausschaut". «Ось три картини Тиціана: зображення Марії в дитинстві у храмі, Вознесіння Марії та покладання в домовину Христа; далі картина Джорджоне, на якій представлена дівчина з гітарою, яка поринула у свої думки й дивиться з картини серйозно та задумливо» [7].

Напевно, несподіваним для Карла Фрідріха Цельтера стало щире зізнання його учня в тому, що він майже не слухає місцеву італійську музику, хоча й чує її з картин італійських художників: "... und ich bedaure es nicht sehr, daЯ ich hier noch fast keine Musik gehurt habe; denn die Musik, die die Engel auf der Himmelfahrt machen, wie sie die Maria umgeben, und ihr zujauchzen, und wie der eine ihr auf dem Tambourin entgegenpauckt, ein Paar andere auf sonderbaren, krummen Fluten blasen, wiederum eine andere liebliche Gruppe singt, – oder die Musik, die der Citherspielerin eben in Gedanken vorschwebt...". «... я не дуже жалкую за тим, що майже не чую тут музики, оскільки справжня музика – це музика, яку виконують ангели, що оточують Марію під час її Вознесіння та лікують з нею, та музика, яку один з ангелів грає на тамбурині, пара інших – на дивних зігнутих флейтах, музика, яку співає інша чарівна група, музика, яку гітаристка уявляє собі в думках...» [7].

Надалі композитор повідомляє своєму вчителю про задум написати музику до духовних пісень Лютера, отриманих від віденського знайомого, і про завершення роботи над хоралом «О, Голова, сповнена крові та ран» та «Аве Марія»: "In Wien habe ich zwei kleine Kirchenmusiken fertig gemacht: einen Choral in drei Stücken für Chor und Orchester ("O Haupt voll Blut und Wunden"), und ein Ave Maria für achtstimmigen Chor a capella". «У Відні я завершив два невеличкі церковні музичні твори: хорал у трьох частинах для хору й оркестру («О, Голова, сповнена крові та ран») та «Аве Марія» для восьмиголосого хору a capella» [7].

Визначальність саме професійних рис у концепції адресата листа виявляє себе в проханні до Карла Фрідріха Цельтера висловитися щодо мелодії та композиції нового твору: "Bitte, schreiben Sie mir doch über diesen meinen Plan, und ob Sie es billigen, daЯ ich überall die alte Melodie behalte, mich aber nicht streng daran binde, und z. B. den ersten Vers von "Vom Himmel hoch" ganz frei, als einen groЯen Chor nehme?". «Будь ласка, напишіть мені про цей мій план і про те, чи Ви схвалюєте те, що я хочу зберегти стару мелодію, не прив'язуючись, однак, до неї занадто сильно, як, наприклад, перший вірш «Високо з неба» написаний довільно в хорівій формі» [7].

Цей лист завершується типовою епістолярною формулою прощання: "Sie bitten mich nicht zu vergessen, und meine herzlichen Wünsche für Ihr Wohl und Ihre Heiterkeit freundlich anzunehmen". «Прошу не забувати про мене та прийняти мої щирі побажання Вам благополуччя й веселого настрою» – та офіційно маркованим підписом «Ihr treuer Felix». «Віddаний Вам Фелікс» [7].

Отже, цей лист цікавий уміщеними в ньому розповідями про класичний італійський живопис, який композитор сприймає крізь призму музики. Фахівців він має зацікавити повідомленнями з історії написання музичних творів, адже Фелікс Мендельсон Бартольді детально описує етапи своєї роботи, починаючи від задуму твору, і супроводжує це нотними записами.

Структура цього листа до Карла Фрідріха Цельтера відповідає тогочасним епістолярним нормам, у ньому наявні типові епістолярні формули привітання та прощання, офіційний підпис, що свідчить про поважне ставлення автора листа до свого адресата через наявність між ними вікової й соціальної дистанції.

Стилістика вищезгаданого листа характеризується використанням широкої палітри стильових засобів, як, наприклад, епітет "auf sonderbaren, krummen Fluten", антитеза "daЯ ich überall die alte Melodie behalte, mich aber nicht streng daran binde", метафора "sich ganz in tiefe Gedanken verloren hat", порівняння "wo ich so viel Clavier gespielt habe, wie noch nirgends", літота "ein Paar Worte" тощо. Як ми

зазначили вище, це зумовлено як емоційністю як специфічною рисою стилю розповіді Фелікса Мендельсона Бартольді, так і в цьому випадку можливістю не приховувати свої почуття від адресата завдяки багаторічному особистому знайомству з ним.

Отже, в епістолярії Фелікса Мендельсона Бартольді часів італійських гастролей 1830–1831 рр. наявні листи до члена родини та фамільярно-ділові листи із суттєвою кількісною перевагою першого типу листа. Родинне листування композитора цього часу характеризується регулярністю, воно орієнтоване на «колективного адресата», тому йому притаманне широке коло обговорюваних тем і відвертість у висловленні ставлення до них як складник авторської модальності. Фамільярно-ділове листування Фелікса Мендельсона Бартольді вказаного періоду не є регулярним, однак воно також торкається широкого спектру

обговорюваних тем за акцентуації на музиці як спільній сфері професійної діяльності, йому притаманні щирість у висловленні думок і почуттів як складник авторської модальності.

Структура цих листів загалом відповідає тогочасним нормам епістолярного етикету, що свідчить про освіченість автора листів і його поважне ставлення до своїх адресатів. Стилістика кореспонденцій німецького композитора характеризується широким використанням різноманітних стильових засобів через притаманну стилю його розповідної манери емоційність і не скутість соціальною дистанцією з адресатами листів.

Перспективи подальших досліджень епістолярію Фелікса Мендельсона Бартольді вказаного періоду вбачаємо в систематизації його листів відповідно до предметно-тематичної змістовності як конститутивної ознаки жанру листа.

Література

1. Бахтин М. Проблема речевих жанров / М. Бахтин // Бахтин М. Эстетика словесного творчества / М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – С. 237–280.
2. Братаніч О.В. Фактор адресованості в епістолярному дискурсі / О.В. Братаніч // Актуальні проблеми металінгвістики : зб. статей за матеріалами III Міжнарод. наук. конф. : у 2 ч. – Черкаси : Брама, 2003. – Ч. 2. – С. 11–18.
3. Морозова Л.І. Письменницький епістолярій у системі літературних жанрів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец.10.01.06 «Теорія літератури» /Л.І. Морозова ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2006. –24 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/338392.html>.
4. Brachman Jan Briefe von Felix Mendelssohn Bartholdy: Majestät, wir brauchen ein Konservatorium. – Режим доступу: <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/briefe-von-felix-mendelssohn-bartholdy-majestaet-wir-brauchen-ein-konservatorium-11024234.html>
5. Büchter-Römer Ute Das Italienerlebnis Fanny Hensels, geb. Mendelssohn Bartholdy. – Режим доступу: http://www.uni-due.de/imperia/md/content/ekfg/buechter_roemer_italienerlebnis.pdf
6. Die Geschwister Fanny und Felix Mendelssohn – eine Beziehung zwischen Nähe und Distanz?– Режим доступу: <http://mugi.hfmt-hamburg.de/FannyHenselRaume> Режим доступу:
7. Felix Mendelssohn Bartholdy: Reisebriefe. – Режим доступу: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/reisebriefe-4431/1>
8. Hagedorn Volker Felix Mendelssohn Bartholdy: Auf dunklen Höhen. – Режим доступу: <http://www.zeit.de/2009/05/SM-Mendelssohn>